

ARTNOVA KONSERWACJA ZABYTKÓW SC
mgr NATALIA PAWŁOWSKA – dyplomowany konserwator dzieł sztuki
Nr dyplomu 1400/122652/2008 UMK
mgr MAŁGORZATA RZEPECKA – magister sztuki
91-485 Łódź, ul. Sowińskiego 5/1, tel. 731788044, 607779600, NIP 7262652871

PROGRAMY PRAC KONSERWATORSKICH DLA WYBRANYCH RZEŻB PARKOWYCH I MAŁEJ ARCHITEKTURY OGRODOWEJ PARKU ZAMKU W ŁAŃCUCIE

w ramach przedsięwzięcia :

„Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego dawnej Ordynacji Łańcuckiej poprzez prace remontowo-konserwatorskie oraz wykreowanie nowych przestrzeni ekspozycyjnych OR-KA II, III, IV, VII”

Szczegółowy zakres opracowania:

ZADANIE III

**FORYTFIKACJE WRAZ Z MOSTEM WJAZDOWYM OD ZACHODU
MOST POŁUDNIOWY**

Autor dokumentacji: mgr Natalia Pawłowska

Autor fotografii: mgr Natalia Pawłowska
mgr Małgorzata Rzepecka

Autor badań: mgr Natalia Pawłowska
mgr Małgorzata Rzepecka

Warszawa, listopad 2015 r.

Dokumentacja chroniona prawem autorskim Dz. U. Nr 24 poz.83 z 23.04, 1994 r.
Wszelkie zmiany, powielanie, udostępnianie osobom trzecim bez zgody autora zabronione.

WSTĘP

Karta identyfikacyjna obiektu.....str.3

Zarys historii obiektu.....str.4

Kalendarium str.5

Szczegółowe opracowania:

I. Fortyfikacje wraz z Mostem Zachodnim

1.0.Karta identyfikacyjna zbytku i dokumentacji.....str.8

2.0.Historia obiektu.....str.9

3.0.Opis, analiza formy, funkcji i treści.....str.16

4.0.Technika i technologia.....str.17

5.0.Stan zachowania i przyczyny zniszczeń.....str.21

6.0.Cel oraz założenia konserwacji – projekt konserwatorski.....str.23

7.0.Program prac konserwatorskich.....str.24

8.0. Dokumentacja fotograficzna.....str.26

II. Most Południowy

1.0.Karta identyfikacyjna zbytku i dokumentacji.....str.42

2.0.Historia obiektu.....str.43

3.0.Opis, analiza formy, funkcji i treści.....str.43

4.0.Technika i technologia.....str.44

5.0.Stan zachowania i przyczyny zniszczeń.....str.46

6.0.Cel oraz założenia konserwacji – projekt konserwatorski.....str.46

7.0.Program prac konserwatorskich.....str.47

8.0. Dokumentacja fotograficzna.....str.50

1.0. KARTA IDENTYFIKACYJNA ZABYTKU I DOKUMENTACJI

NR REJESTRU ZABYTKÓW :
A-1023 z dn. 27.VIII.1979 r.

1.1.DANE PRZED ROZPOCZĘCIEM PRAC

RODZAJ : zespół zamkowo-parkowy

TEMAT: zamek otoczony fortyfikacjami typu bastionowego, mała architektura ogrodowa w formie pawilonów, rzeźby parkowe, park w stylu angielskim

DATOWANIE: początki założenia zamkowego sięgają II poł XVI w., około 1610 zamek roku został rozbudowany jego plan przybrał kształt podkowy. Najpoważniejsza rozbudowa nastąpiła w latach 1629-1641 kiedy zamek został wtedy otoczony potężnymi fortyfikacjami bastionowymi, po 1783 roku tereny fortyfikacji ziemnych zamieniono na ogrody.

TECHNIKA ORYGINAŁU: zamek murowany, pawilony ogrodowe murowane, drewniana pergola, rzeźby z brązu, cyny, białego marmuru, piaskowca, sztucznego kamienia i bazaltu, fortyfikacje murowane z kamienia z gzymsem kordonowym z piaskowca i murem wieńczącym ceglany

AUTOR, WARSZTAT, SZKOŁA, KRĄG: patrz programy szczegółowe,

SYGNATURA: patrz programy szczegółowe

INSKRYPCJE : patrz programy szczegółowe

LOKALIZACJA:

WŁAŚCICIEL / UŻYTKOWNIK: Muzeum - Zamek w Łańcut, ul. Zamkowa 1, 37-100 Łańcut

WYKONAWCA: ARTNOVA Konserwacja Zabytków s. c. , ul. Sowińskiego 5/1, 91-485 Łódź

ZLECENIODAWCA: PASPROJEKT, ul. Plantowa 5, Nadarzyn

WYMIARY/KSZTAŁT: park o założeniu nieregularnym, rozciągniętym w linii wschód-zachód

WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE (LUB RENOWACJE, REMONTY): TAK X NIE -

WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE: TAK X NIE -

2.0. ZARYS HISTORII OBIEKTU

Zamek w Łańcucie wzniesiony został w latach 1629-1641 dla Stanisława Lubomirskiego, wojewody krakowskiego i ruskiego, na miejscu wcześniejszego, prawdopodobnie nieukończonego kasztelu należącego do słynnego awanturника Stanisława Stadnickiego. Łańcut wybrany na rodzinną rezydencję Lubomirskich (drugą po Wiśniczu) leżał wówczas w centrum ich rozrastającego się latyfundium. Ufortyfikowany zamek, w typie *palazzo in fortezza* był ważnym elementem w systemie obronnym Rzeczypospolitej; w połowie XVII wieku oblegany przez Szwedów, a zaraz potem wojska Jerzego Rakoczego. W 1745 roku właścicielem Łańcuta został marszałek wielki koronny Stanisław Lubomirski. Jego żona Izabela z Czartoryskich Lubomirska wniosła w posagu rozliczne dobra ziemskie, sam zamek natomiast poddany został gruntownej przebudowie, zgodnie z gustem epoki i rangą będącego wówczas u szczytu swojej potęgi rodu Lubomirskich. Stracił wtedy swój charakter obronny, stając się rozległym założeniem pałacowym. Dla księżnej Izabeli pracowali najwybitniejsi artyści epoki stanisławowskiej, jak: Szymon Bogumił Zug, Jan Chrystian Kamsetzer, Vincenzo Brenna, Jan Grismeyer, Chrystian Piotr Aigner etc. Łańcut przekształcony został w jedną z najwytworniejszych siedzib magnackich, która przyjmowała w swych gościnnych murach wiele osobistości (m.in. szukali w niej schronienia uciekający przed rewolucją francuscy arystokraci). Przejawem kwitnącego tu życia kulturalnego były organizowane przez księżnę Lubomirską wydarzenia muzyczne i teatralne. Po jej śmierci w 1816 roku sukcesorami spadku zostali wnukowie z rodu Potockich. Alfred Potocki utworzył w Łańcucie ordynację z zasadą niepodzielności i niezbywalności rodowych dóbr. Na przełomie XIX i XX wieku III ordynat Roman Potocki ze swoją żoną Elżbietą z Radziwiłłów podjęli kolejną renowację i modernizację posiadłości, sprowadzając wykonawców z Wiednia, Włoch i Francji. Zamek uzyskał nowe elewacje nawiązujące do baroku francuskiego, wiele wewnątrz przearanżowano, założono instalację wodociągową i kanalizację. Teren parku został prawie dwukrotnie poszerzony, powstały: nowy ogród włoski, różany, palmiarnia (niezachowana), storczykarnia. Ostatni ordynat Alfred III Potocki podczas II wojny światowej, wyjeżdżając na Zachód tuż przed wkroczeniem Armii Czerwonej, wywiózł z Łańcuta do Wiednia najcenniejsze zabytkowe obiekty. Od 1960 roku, w nawiązaniu do tradycji muzykowania zapoczątkowanej przez księżnę Izabelę Lubomirską, w zamku odbywają się corocznie festiwale muzyki poważnej. Obecnie Zamek wraz z ogrodami jest otwarty dla

zwiedzających. 1 września 2005 roku zespół zamkowo-parkowy został przez Prezydenta RP wpisany na listę Pomników historii

KALENDARIUM

- 1502 r. - wzmianka o fortyfikacjach otaczających zamek Pileckich, który był następnie dwukrotnie atakowany przez Tatarów i Turków. Miasto zostało zniszczone, jednak zamek nie został zdobyty, co dobrze świadczyło o jego warowności
- II poł. XVI w. - na południe od ówczesnego zamku powstał załazek drugiego zamku w postaci wieży strażniczej. Postawili ją prawdopodobnie jeszcze Pileccy, nie jest to jednak pewne
- 1578 r. - Krzysztof Pilecki zapisał dobra łańcuckie swojej żonie Annie Sienieńskiej
- 1586 r. - w zamian za długi od Anny Sienieńskiej, łańcut przejął znany awanturnik Stanisław Stadnicki, starosta zygwulski i rotmistrz królewski
- pocz. XVII w. - wieża strażnicza została rozbudowana do dworu obronnego
- 1608 r. - w wyniku sąsiedzkich potyczek stary zamek został spalony przez starostę leżajskiego Łukasza Opalińskiego
- lata 1610-20 - po śmierci Stadnickiego, jego synowie zaniechali odbudowy starego zamku, zbudowali za to nową warownię, włączając do niego wspomniany dwór. Obiektowi nadano kształt podkowy z czterema bastionami w narożach. Skrzydła były dwukondygnacyjne. Całość otaczała fosa
- lata 1629-41 - Stanisław Lubomirski, wojewoda ruski i krakowski, który przejął zamek za długi, całkowicie przebudował go na typowe "pallazzo in fortezza". Nowy zamek otoczony był potężnymi ziemno-murowanymi fortyfikacjami bastionowymi w kształcie gwiazdy oraz głęboką, suchą fosą. Autorem planu zamku był Maciej Trapola, a fortyfikacji Krzysztof Mieroszewski. Zamek posiadał ogród włoski, kuchenny i zwierzyńiec. Wciąż jednak główną siedzibą Lubomirskich był Wiśnicz. W tym okresie stary zamek łańcucki został częściowo odbudowany, nie wiadomo jednak z czyjej inicjatywy
- 1655 r. - podczas "potopu" generał szwedzki Douglas podszedł pod zamek i zażądał jego poddania. Komendant Adam Dzierżak odmówił i Szwedzi widząc potężne fortyfikacje wycofali się
- 1656 r. - syn Stanisława - Jerzy Sebastian Lubomirski, marszałek wielki koronny, jako jeden z nielicznych przedstawicieli szlachty i magnatów nie poddał się Szwedom. Zawiązał w łańcucie konfederację mającą na celu zorganizowanie polskiej armii do walki z najeźdźcą. W zamku gościł przybyły ze Śląska król Jan Kazimierz

- 1657 r. - Łańcut był oblegany przez wojska księcia Siedmiogrodu Jerzego II Rakoczege, sojusznika Szwedów. Zniszczone miasto bezpowrotnie straciło swój charakterystyczny wygląd i zabudowę, zamek pod dowództwem komendanta Mazura Pniowskiego pozostał obroniony. Ostatecznie zniszczono jednak stary zamek.
- 1688 r. - wielki pożar spustoszył zamek. Ówczesny właściciel marszałek wielki koronny Stanisław Herakliusz Lubomirski powierzył odbudowę znanemu architektowi Tylmanowi z Gameren. Zamek został odrestaurowany i unowocześniono fortyfikacje (utworzono m.in. nowe stanowiska dla strzelców). W tym czasie powstały też barokowe hełmy na basztach w elewacji frontowej.
- 1737 r. - gdy właścicielem Łańcuta był Teodor Lubomirski - kandydat do tronu i stronnik Sasów, zamek został najejchany przez generała Wilhelma Miera, zwolennika Leszczyńskiego. Opanował on warownię a wszelką broń, armaty, żołnierski ekwipunek i żywność przesłał do Zamościa
- 1745 r. - zamek przeszedł w ręce marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, który biorąc za żonę Elżbietę (nazywaną Izabellą) Czartoryską, doprowadził do połączenia wielkich fortun rodowych
- 1783 r. - po jego śmierci, żona - księżna Elżbieta rozpoczęła upiększanie zamku tak aby dorównywał siedzibom królewskim. Wybudowano wtedy m.in. teatr i pokoje chińskie, a wiele wewnątrz wyposażono w nowy wystrój. Prace dekoratorskie zlecono malarzowi włoskiemu Vincenzo Brennie. Poszerzono także ogrody pod kierunkiem J. Griesmayera, miały one powierzchnię 31 ha . Zamek całkowicie zatracił wtedy cechy obronne nie groziły mu już bowiem najazdy tatarskie, tureckie czy szwedzkie
- 1800 r. - kolejne prace na zamku czy raczej już pałacu, prowadzono pod kierunkiem Piotra Aignera pracującego ze sztukatorem Fryderykiem Baumanem. Do skrzydła frontowego dobudowano pawilon biblioteczny i Białą Jadalnię. Ich dziełem są też klasycystyczne wnętrza z bogactwem ornamentów zaczerpniętych ze starożytności: sala Balowa, Biała Jadalnia oraz salka w wieży z zegarem. Fasadę zamku ozdobiono dekoracją neogotycką. Poza fosą specjalnie dla księżnej postawiono Zameczek Romantyczny, gdzie mogła odsunąć się od zgiełku i tłumu ludzi stale goszczącego w zamku
- 1816 r. - po śmierci Elżbiety jej majątek otrzymali wnukowie Alfred i Artur Potoccy. Łańcut został później przydzielony Alfredowi, który utworzył z tych dóbr ordynację. Zmiany jakie poczynił w zamku odnosiły się głównie do ogrodów, zbudowano klasycystyczną ujeżdżalnię, nowy most, postawiono nowe ławki i rzeźby
- poł. XIX w. - Alfred II Potocki przebywał głównie we Lwowie i Wiedniu, a Łańcut zaczął podupadać. Zlikwidował on ogród włoski i zwierzyńiec a na ich miejscu powstała gorzelnia i dworzec kolejowy

- 1883 r. - namiestnik Galicji Alfred II Potocki gościł w zamku cesarza Franciszka Józefa i arcyksięcia Rudolfa
- lata 1889 - 1911 - gdy zamek zaczął powoli tracić swą świetność nastąpiła ostatnia jego przebudowa i renowacja w stylu neobaroku francuskiego. Właścicielami było wtedy małżeństwo Romana Potockiego i Elżbiety z Radziwiłłów. Pracami kierowali: Armand Bauque i Albert Pio. Zbudowano wtedy nową stajnię i powozownię, w ogrodzie staw z wysepką, a zamek otrzymał elektryczność, wodociągi, centralne ogrzewanie i telefony. Powstała też palmiarnia będąca lustrzaną kopią palmiarni cesarskiej w Schonbrunnie w Austrii. Podobno pieniądze na te prace wygrał Roman Potocki w pokera w kasynie "Jockey Klubie" we Wiedniu
- lata międzywojenne - ostatni ordynat Alfred III Potocki użyczał zamek władzom odrodzonej Polski. Przyjeżdżali tu na spotkania m.in. król rumuński Ferdynand, Jerzy książę Kentu a także Joachim von Ribbentrop
- lipiec 1944 r. - dzięki pomocy Niemców Alfredowi III udało się wywieźć wagonami do Wiednia, a następnie Szwajcarii i Francji, 600 skrzyń najcenniejszych dzieł sztuki. Na szczęście nie wpadły one w ręce dziczy ze wschodu bo ich zagłada była więcej niż pewna
- 1945 r. - w zamku otworzono muzeum
- lata 1965-66 - przeprowadzono badania archeologiczne, które udowodniły istnienie tu trzech wcześniejszych budowli obronnych
- 1981 r. - po raz pierwszy zorganizowano tu koncert muzyki poważnej, który do dzisiaj odbywa się co roku
- 1996 r. - na zamku odbyło się historyczne spotkanie prezydentów Austrii, Niemiec, Węgier, Czech, Słowacji, Słowenii, Włoch, Ukrainy i Polski poświęcone jak to ujęto "tematyce współodpowiedzialności za los Europy"

I.FORTYFIKACJE Z MOSTEM ZACHODNIM

1.0. KARTA IDENTYFIKACYJNA ZABYTKU I DOKUMENTACJI

NR REJESTRU ZABYTKÓW : A-1023 z dn.27.VIII.1979 r.

.....

1.2.DANE PRZED ROZPOCZĘCIEM PRAC

RODZAJ : budownictwo obronne

TEMAT: fortyfikacje typu bastionowego wraz z mostem wjazdowym od strony zachodniej

DATOWANIE: budowla datowana na lata 1629-1641 na wcześniejszych podwalinach, przebudowane w 1667

TECHNIKA ORYGINAŁU: mur oporowy typu obronnego wykonany z kamieni piaskowcowych łączonych spoiną.

AUTOR, WARSZTAT, SZKOŁA, KRĄG: szkoła budownictwa obronnego na wzór staroholenderski, autor Maciej Trapola (Włochy), przebudowa Tylman z Gammeren

SYGNATURA: brak

INSKRYPCJE : brak

LOKALIZACJA: fortyfikacje otaczające Zamek-Muzeum, usytuowane w zachodniej części parku zamkowego, z mostem wjazdowym od zachodniej strony w Łańcut

WŁAŚCICIEL / UŻYTKOWNIK: Muzeum - Zamek w Łańcut, ul. Zamkowa 1, 37-100 Łańcut

WYKONAWCA: ARTNOVA Konserwacja Zabytków s. c. , ul. Sowińskiego 5/1, 91-485 Łódź

ZLECENIODAWCA: PASPROJEKT, ul. Plantowa 5, Nadarzyn

WYMIARY/KSZTAŁT: wzniesione na planie pięcioramiennej gwiazdy, składające się z pięciu bastionów połączonych kurtynami

WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE (LUB RENOWACJE, REMONTY): TAK X NIE -

WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE: TAK X NIE

2.0. ZAGADNIENIA HISTORYCZNE

Łańcucki Zamek w połowie XVI w. miał już basztowy system obronny. Na przełomie XVI i XVII w. zamku broniły baszty typu włoskiego zwane *pantone*, będące formą przejściową od systemu basztowego do bastionowego. W czasie przebudowy Zamku w latach 1629-1641 otoczono kasztel fortyfikacjami typu bastionowego na wzór holenderski. Przebudowa wiązała się z osobą Stanisława Lubomirskiego, który w 1629 r. przejął zamek po Stadnickich. Wzniesiony na planie pięcioramiennej gwiazdy, składał się z pięciu bastionów połączonych kurtynami.¹ Na potężnym szarńcu, około 4 m. wysokim i około 12 m. szerokim mieściło się osiemdziesiąt dział². Mury obronne otaczała głęboka fosa po której zewnętrznym biegu biegła aleja wysadzana drzewami. Istnieje przypuszczenie że twórcą tego założenia był Włoch Maciej Trapola³ związany z dworem Lubomirskich, twórca twierdzy w Wiśniczu. Z rozbudową fortyfikacji wiąże się też osoba inżyniera wojskowego Krzysztofa Miroszewskiego, również działającego przy Lubomirskich. Wraz z przebudową nowego zamku trwa jednocześnie rozbudowa całego miasta, wzniesiono także mury miejskie i postawiono nowe bramy zmieniając Łańcut w twierdzę-rezydencję.⁴

Wjazd do Zamku prowadził od zachodu poprzez most zwodzony i okazałą bramę o długości równej szerokości wału ziemnego. Portal bramy był barokowy wyłożony szlifowanym różowym kamieniem, którego fragmenty wydobyto podczas badań archeologicznych prowadzonych w 1967 r.⁵

Po śmierci Stanisława Lubomirskiego dzieło ojca kontynuował jego syn hetman Sebastian Jerzy Lubomirski. Po burzliwych latach walk w 1661 r. hetman restauruje zamek i wykonuje znaczne prace przy fortyfikacjach. Modernizacji systemu obronnego zamku dokonano pod kierunkiem Tylmana z Gammaren przebudowy systemu obronnego, zmierzającego do jego unowocześnienia, przy czym same fortyfikacje nie uległy zmianie. Wprowadzono nowe stoki i podwala oraz przedpiersia. Rozbudowano most w postaci długiej grobli zakończonej w pobliżu

---

¹ E. Baniukiewicz „Park w Łańcucie”, Warszawa, Arkady 1972

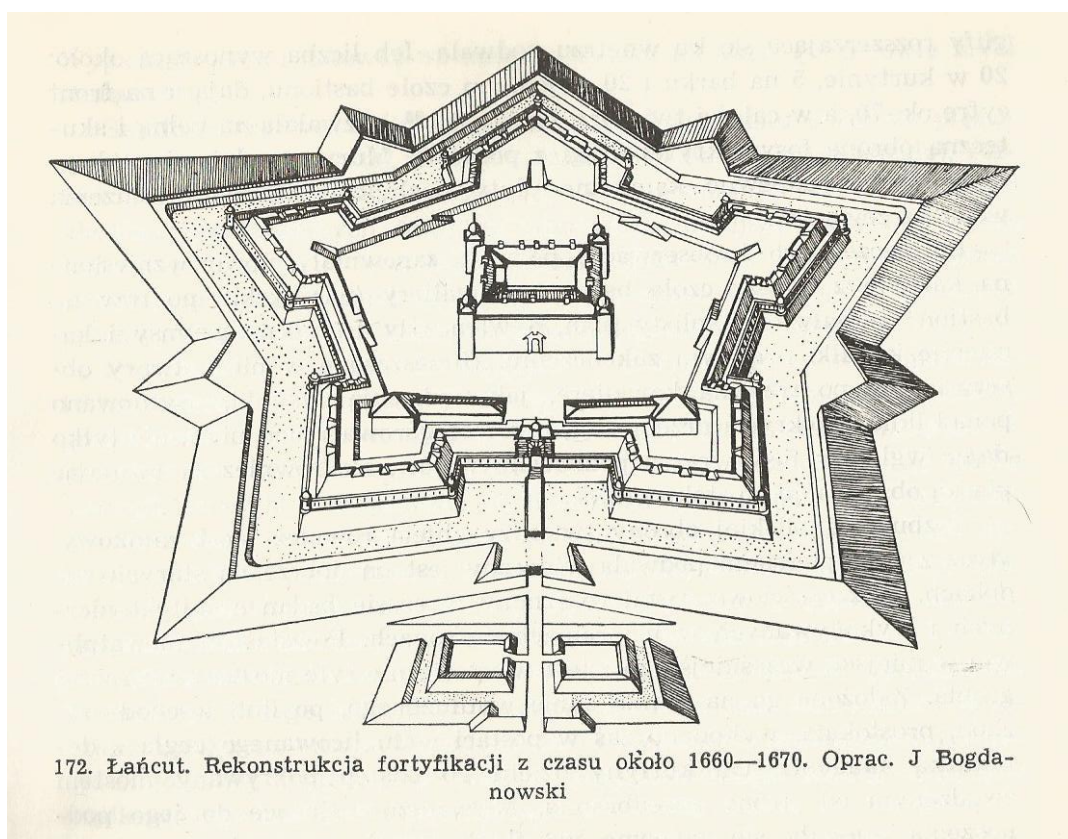
² J. Piotrowski „Zamek w Łańcucie”. Lwów 1933

³ J. Bogdanowski „Obwarowania Zamku w Łańcucie”. Muzeum Zamek w Łańcucie, Przewodnik Łańcut 1968

⁴ Tamże

⁵ E. Baniukiewicz,...

bramy krótkim mostem zwodzonym⁶. Wał i fosę zabezpieczały palisady i wilcze doły⁷. W tym czasie (około 1667 r.) wzniesione zostały narożne wieżyczki – kawaliery. Z czasów tuż po śmierci Sebastiana Jerzego zachował się najdawniejszy znany opis zamku wykonany przez znającego dobrze zagadnienia fortyfikacji Urlyka Verduma, dający obraz założenia cyt.: „Zamek wznosił się o kilkaset kroków na wschód od miasta z wykładaną suchą fosą i wałami ziemnymi wraz z (pięcioma?) nieregularnymi bastionami otoczonymi ziemnymi fortyfikacjami. Wewnątrz zaopatrzone jest w zgrabne zabudowania i cztery wieże,. Choć zaś leży na wysokim pagórku, ma studnię obfitą w wodę. Kiedy jednak z dział stojących na wałach, cztery lub pięć razy dadzą ognia, znika woda z ziemi i wraca po kilku dniach.”⁸

Fosa w tamtych czasach była znacznie głębsza i szersza, szczególnie od strony zachodniej. Jej wewnętrzna krawędź przebiegała bliżej zamku. Za nią wznosił się wał ziemny a wzdłuż niego od wewnątrz i po obu stronach bramy, znajdowały się długie, niskie, częściowo drewniane budynki koszar i stajni. Pomiędzy Zamkiem i budynkami pozostało zapewne niewiele miejsca

⁶ J. Bogdanowski,...

⁷ J. Piotrowski, ...

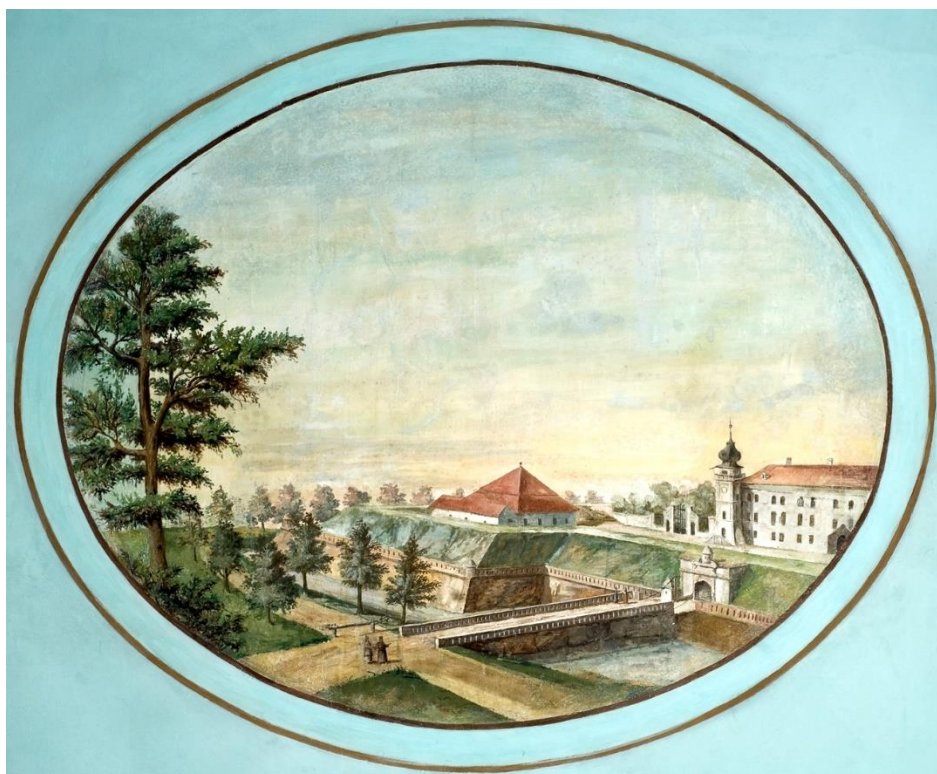
⁸ K. Liske, Cudzoziemcy w Polsce, Lwów 1876, s 134

gdzie znajdowały się przejścia – ryc.1. Na bastionie północno-zachodnim stał duży Cekhaus, czyli Zbrojownia, widoczna na malowidle z wnętrza pałacu.

1. Widok zamku od zachodu z lat 90-tych XVIII w. Zaginiona akwarela, brama główna wjazdowa, autor T. de Thomon . Widoczne zabudowania za nasypem ziemnym (koszary i stajnie),

2. Widok Zamku od zachodu ze Zbrojownią, malowidło ściennie z pokoju Pod Widokami z lat trzydziestych XIX w.

3. Widok zamku od zachodu z ok 1830 r., przed przebudowa neogotycką, malowidło na papierze T. de Thomon, widoczny budynek Zbrojowni, brama główna, fragment mostu zwodzonego.

W roku 1745 właścicielem zamku w Łańcutie został marszałek wielki koronny Stanisław Lubomirski wraz z żoną Izabelą z Czartoryskich.

Przed 1805 r. wzniesiono przy Zbrojowni oficynę gospodarczą. Rozpoczęto likwidację wału ziemnego. Przeprowadzono częściową niwelację terenu zsuwając nadmiar ziemi do fosy. Na uzyskanej w ten sposób przestrzeni zaczęto stawiać budowle oraz zakładać ogród. Na bastionie południowo-wschodnim powstał w latach 1799-1802 budynek klasycystycznej oranżerii projektu Christiana Piotra Aignera, bastion północno-zachodni ozdobiła klasycystyczna Eksedra (przed 1810). Pomiędzy rokiem 1805 a 1807 rozebrano znajdujące się wzdłuż wału od zachodu oficyny i częściowo zniwelowano wał ziemny, pozostawiając fragment z bramą wjazdową i mostem zwodzonym, gdzie teren nadsypano. Przebudowano bramę wjazdową. Ozdobne zwieńczenie z wieżyczką obserwacyjną zastąpiono prostym trójkątnym szczytem. Pozbawiło to bramę

reprezentacyjnego charakteru. Wał utracił znaczenie obronne i stał się miejscem spacerów⁹

Widok miasta od zachodu. Staloryt A. Pilińskiego 1838.

Izabela z Czartoryskich Lubomirska przeprowadzała dalszą przebudowę parku wspólnie z wnukiem Alfredem Potockim. Zniwelowano nasyp ziemny od zachodu, rozebrano bramę i usunięto drewniany most zwodzony. Prowadzono też prace remontowe fortyfikacji. Wybudowano nowy, murowany most. Miał on żelazną balustradę o prostej linii, po obu jej końcach umieszczono kamienne słupy z lataniami. Słupy służyły jako filary dla żelaznej bramy (1821) o prostej konstrukcji z żelaznych sztachet po obydwu stronach mostu. Od strony dziedzińca umieszczono dodatkowo małą strażnicę.¹⁰

Alfred Potocki kontynuował dzieło babki dbając o park i budynki. Drugi ordynat – również jak poprzednik Alfred Potocki (1817-89) skupił się bardziej na polityce i gospodarce poprzez co park podupadł. Fosa i park zarosły samosiewami, zanikło ogrodzenie przez co park był ogólnie dostępny.¹¹ Drewniany most który zastąpił miejsce murowanego dawno potrzebował remontu. W 1885 roku opiekę nad Łańcutem objął trzeci ordynat Łańcuta - Roman Potocki. Działalności Romana Potockiego a zwłaszcza jego żony Elżbiety Łańcuckiej ogród zawdzięcza odbudowę i rozbudowę.

⁹ E. Baniukiewicz, „Park w Łańcutie”, Warszawa 1972

¹⁰ E. Baniukiewicz, Park w Łańcutie

¹¹ E. Potocka: Łańcut – wspomnienia, jw.

W tym czasie drewniany most wjazdowy od zachodu zastąpiono nowym kamiennym, bez prześwitu, z długą ozdobną balustradą, bogato dekorowaną wazami i rzeźbami. W takiej formie fortyfikacje dotrwały do czasów obecnych z roku na rok ginące pod zwałami zalewającej je roślinności.

Remont fortyfikacji 1960-61 r. Z archiwum MŁ

Remont fortyfikacji 1960-61 rok.

Remont kawaliery 1975

Uszkodzenie bastionu zachodnie 1991 r.

Remont fortyfikacji strona południowa 1993

Prace przy kurtynie i bastionie części wschodniej fortyfikacji

Remont bastionu i wzmocnienia konstrukcji Glorietty

Remont mostu południowego 2000

Fotografie pochodzą z archiwum MŁ

3.0.OPIS, ANALIZA FORMY FUNKCJI I TREŚCI

.....

Fortyfikacje uformowane na planie gwiazdy pięcioramiennej z czterobokiem pałacowym wpisanym w pięciokąt zabudowań obronnych. Zabudowania obronne w formie wysokiego nasypu ziemnego na stoku wyłożone ciosami kamiennymi z żółtoszarego piaskowca. Przestrzenie między ciosami wypełnione są grubą spoiną, dziś przeważnie cementową.

Mur zwieńczony jest gzymsem kordonowym pierwotnie wykonanym z obrobionych bloków kamiennych, częściowo zrekonstruowanym w sztucznym kamieniu – mieszanka cementu i

kruszywa mineralnego. Na koronie murów oporowych umieszczony jest rodzaj przedpiersia w postaci murka z cegły ceramicznej pełnej ułożonej w wątku gotyckim.

Poniżej muru oporowego znajduje się fosa, obecnie porośnięta trawą, znacznie płytsza niż pierwotnie. Przedwał stanowi ziemny nasyp z dość stromym przeciwstokiem i rozległym, umiarkowanie pochyłym przedstokiem. Wierzchołkiem przedwału biegnie droga asfaltowa, od strony murów wysadzana lipami. Obecnie jest to cenny starodrzew. Pierwotna forma fortyfikacji jest znacznie zatarta przez częściowe zniwelowanie terenu, wypłylenie fosy i parkową organizację terenów przedstoku. Od strony zachodniej po obu stronach mostu wjazdowego umieszczone są na połączeniu czoła z barkiem zachowane kawaliery z otworami strzelniczymi. Most zachodni o konstrukcji ceglano-kamiennej wsparty jest na jednym przęśle. Zworniki przęsła ozdobione są maszkaronami. Balustrada długa na 82,6 m, wyokrąglona na zewnątrz przedłużona ponad kurtynę składa się z piedestałów i właściwej balustrady. Balustradę stanowią filarki ze sztucznego kamienia (cement z mineralnym kruszywem). Pomiędzy przęsłami umieszczone są cokoły na których spoczywają rzeźby z białego marmuru: dziesięć waz, dwie rzeźby orłów, dwie putt.

4.0.TECHNIKA I TECHNOLOGIA

4.1.TECHNIKA ORYGINAŁU I ANALIZA SPOSOBU WYKONANI

Przedpiersie podwała stanowił mur ceglany ze strzelnicami. Wewnętrzna strona podwała zachowała się w części wykopów, jedna silnie zakłócona zbudowanym później murem. Za podwalem wznosił się wał o charakterystycznym, niskim a szerokim przekroju. Przedpiersie było umocnione przekładkową konstrukcją drewnianą.¹²

Obwód obronny fortyfikacji składał się z pięciu niemal identycznych zewnętrznie frontów, jednak ukształtowanie ich nie było schematyczne lecz wyraźnie dostosowane do określonych warunków obrony.

Front I zachodni, o pełnym profilu poprzecznym tworzyła kurtyna z bramą pośrodku i flankujące ją bastiony, prawdopodobnie nie posiadające nadszańców.

Front II północno-zachodni był podobny do poprzedniego z tą różnicą iż bastion północny posiadał taras pośrodku.

---

¹² J. Bogdanowski, Fortyfikacje Łańcuckie na tle małopolskiej sztuki obronnej, 1976 Łańcut

Front IV, południowo-zachodni, nie różnił się od frontu II.

Całość obwodu obronnego otaczała fosa sucha z rowkiem odwadniającym, opatrzona stokiem, omurowana z przedpiersiem ze strzelnicami oraz pochyłym przeciwstokiem, za którego krawędzią, na zewnątrz biegła kryta droga. Tę ostatnią osłaniało przedpiersie przedstoku.

Mimo pozorów schematyczności konstrukcja fortyfikacji Łańcuckich jest dostosowana do warunków terenowych i tak front zachodni osłonięty obwarowaniami miasta, miał charakter fortu wewnętrznego, nastawione na bliska obronę, tu zatem usytuowano zabudowania gospodarcze ograniczając tym samym rozbudowę nadszańców. Natomiast fronty wschodnie, zewnętrzne, nie osłonięte nawet przeszkodami naturalnymi, są silniej rozbudowane. Posiadają nadszańce o budynek zamkowy jest od nich znacznie oddalony. Kluczowy zaś ich element, bastion wschodni jest rozbudowany w taki sposób by wzmocnić obronę czoł sąsiednich bastionów i umożliwić skuteczniejszą krzyżową obronę przedpola.

W obwodzie fortyfikacji zamkowych dominują elementy i zasady formowania całkowicie zgodne z wymogami szkoły staroholenderskiej ze zgodnością nawet w szczegółach, których wymiary zaczerpnięto z tablic Freytaga. Architektem Łańcuckich fortyfikacji jest wojskowy inżynier Maciej Trapola niemniej zrealizowane ostatecznie rozplanowanie i profile fortyfikacji przypisać już wypada następcy Trapoli architektowi Krzysztofowi Miroszewskiemu.¹³

W latach 1661-1667 prowadzone są prace remontowe fortyfikacji. W obrębie podwali przebudowie ulega przedpiersie, które najszybciej ulega zniszczeniu. Zbudowano je właściwie na nowo, posiadało ono pionowe strzelnice do broni ręcznej umożliwiające strzelanie pod kątem w dół, w kierunku fosy. Całość obwarowań liczyła około 350 otworów strzelniczych. Pole ostrzału zasłaniał przedstek. Obserwację podwali zapewniały nowo wzniesione wieżyczki narożne – kawaliery, po trzy na bastion.

Całość fortyfikacji obiegał od zewnątrz za fosą przedstek w formie kleszczowej gwiazdy. Z okresu przebudowy pochodzą trójkątne place broni na krytej drodze przed kurtynami - raweliny. Tym sposobem zarys przedwału uzyskał formę dziewięcioramiennej gwiazdy. Od zachodu na przyczółku grobli powstał czworoboczny plac broni osłonięty czworobocznym przedstokiem.

W ciągu wieku XVIII i XIX następuję likwidacja twierdzy, wały zostały przekształcone na deptaki spacerowe.

---

¹³ J. Bogdanowski, tamże

Zdjęcie archiwalne kawaliery zachodnio-południowego bastionu, z archiwum MŁ

Mur wykonany był z łupanych kamieni piaskowcowych żółtoszarych o zróżnicowanych rozmiarach ułożonych w różnych wątkach – nieregularny licujący, holenderski „główkowy”, układ warstwowy. Mur stuku podwala wzniesiono pochylając szkarpowo lico z kamieni kładzionymi zwykle 30-40 warstwami, wspierając od wnętrza kamiennymi przyporami. Mur wieńczył ciosowy gzyms kordonowy z bloku kamiennego. Profil jego to masywny półwałek przechodzący ku dołowi w odsadzkę spływającą niżej wycięciem o formie ćwierci koła. Narożniki bastionów umocniono również starannie obrobionymi ciosami. Tu nad gzymsem kordonowym w kilku miejscach zachowała się jeszcze niewysoka ściana kolankowa, od wnętrza zasypana ziemią, zarosła trawą i krzewami. W dwóch tylko miejscach na wschodnim bastionie i przy południowo-wschodniej kurtynie stwierdzono istnienie resztek fundamentów równoległych od stoku murów, lecz ok 2 m. w głąb fortyfikacji.

Zdjęcie archiwalne fortyfikacji, miejsce wykonania fotografii nieznane, z archiwum MŁ.

Zbliżenie, zdjęcie archiwalne herbu Lubomirskich Szreniawa umieszczonego na narożniku jednego z bastionów, miejsce wykonania fotografii nieznane , z archiwum MŁ

Most zachodni – jest on groblą, utworzony z nasypu ziemnego w postaci wału licowanego kamieniem i cegłą. Pierwotnie od kurtyny dzielił go krótki most zwodzony od strony przedbramia. W dolnej części grobla-most posiadała ciasny przepust związany z rowkiem fosy. Koronę mostu od południ i północy ramowały przedpiersia, niższe od podwali, opatrzone strzelnicami po 20 po każdej stronie. Most miał funkcję szyi pełniącą funkcję kaponiery broniącej fosy. Most był konstrukcją ceglana z okładziną licującą w postaci ciosów kamiennych.

4.2. TECHNIKA WARSTW I ELEMENTÓW WTÓRNYCH

- Nadbudówka ceglana w formie balustrady koronującej – przedpiersia
- Mur na bastionie wschodnim – późniejsza przebudowa
- Wtórne spoiny cementowe umieszczone prócz przestrzeni między kamieniami na licu ciosów kamiennych
- Wtórne wypełnienia łątami cementowymi
- Przemurowania z cegły
- Przemurowania z kamienia
- Zrekonstruowany gzyms kordonowy ze sztucznego kamienia – miesza wypełniacza i cementu
- Rury spustowe odwadniające

5.0 STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

.....

Stan zachowania fortyfikacji jest zły. Mury narażone są na liczne czynniki destrukcji. Główne czynniki niszczące to ekspozycja w warunkach zewnętrznych i narażenie na czynniki atmosferyczne oraz ogromny napór ziemi od przysamkowej strony fortyfikacji wraz z bujną roślinnością, która rozsadza mury, penetruje i przerasta konstrukcję.

Na podstawie badań architektonicznych przeprowadzonych w .....¹⁴ stwierdzono że kurtyna zachodnia wraz z mostem jest w całości nowa, zbudowana wraz z balustradami, autentyczna zaś zachowała się pod ziemią, równolegle do niej, kilka metrów dalej ku wschodowi w głąb tarasu. Bastion południowo-wschodni (z Glorietą), na prawym barku posiada kawalerię w postaci wieżyczki strzelniczej, mur czoła prawego i przyległego barku bastionu jest nowo licowany, pozbawiony gzymsu kordonowego, Za to narożnik i lewe czoło zachowane są wraz z częścią muru przedpiersia nad gzymsem.¹⁵

Kurtyna północna wykazuje poważne zniszczenia - brak jest gzymsu, pośrodku przemurowana, uszkodzona wyrwą przy północno-wschodnim bastionie. Bastion północno-

---

¹⁴ J. Bogdanowski, Badania architektoniczne fortyfikacji w Łańcucie

¹⁵ J. Bogdanowski, Fortyfikacje łańcuckie na tle małopolskiej sztuki obronnej, 1976 Łańcut

wschodni barkiem i czołem nie odbiega od stanu kurtyny. Dopiero bliżej naroża zachował się w pełni mur oryginalny, acz pozbawiony ceglanej ściany przedpiersia.¹⁶

Kurtyna północno-wschodnia nie różni się stanem od poprzedniego bastionu a osobliwością jej jest lizenowe zgrubienie muru przy barku wschodniego bastionu. Ten zaś bastion zachował się najlepiej wraz ze znacznymi odcinkami muru nad kordonowym gzymsem obu czoł.

Równie dość dobry stan wykazuje sąsiednia południowo-wschodnia kurtyna z zamurowanym wylotem poterny, nad którym brak gzymsu. Splantowany bastion południowo-wschodni wskazuje dobrze zakonserwowany mur szkarpowy lecz brak ceglanej ścianki.

Natomiast całkowitej przebudowie XIX i XX w. uległa kurtyna południowa, opatrzona wówczas nowym licem i mostem (południowym) pośrodku ściany.¹⁷

Ostatni w obwodzie bastion południowo-zachodni dobrze zachował stok podwala nawet z resztkami ścianki przedpiersia i kawalerią prawego barku, jednak zupełnie zmianie uległy mury obydwu barków.

Głównym czynnikiem niszczącym mur oporowy fortyfikacji jest napierająca ziemia oraz roślinność bujnie porastająca nasyp. Penetrujące korzenie roślin powodują rozluźnienie muru i wysadzanie jego płaszczyzny. Zwisająca z korony muru roślinność powoduje skutkuje znacznym obciążeniem i naciskiem na górne partie budowli. Obecność tak gęstej roślinności głównie winobluszczu powoduje utrzymywanie muru w ciągłym zawilgoceniu co wpływa na rozwój mikroorganizmów i drobnej flory tj. mchów i porostów. Penetrujące w przestrzenie między ciosami przyłgi i pnącza powodują uszkodzanie fugi. Koronujące przedpiersia w postaci muru z cegły uległy w wielu miejscach zniszczeniu a nawet i zanikowi również z powodu inwazyjnej roślinności. Pod ciężarem pnączy murek częściowo uległ zawaleniu. Pierwotnie występujące na obwodzie fortyfikacji oryginalny gzyms kordonowy z piaskowca jest zachowany w niewielkim procencie. Wiele lat zewnętrznej ekspozycji, jako element najbardziej wystający z lica muru był narażony na niszczące czynniki stad też najmocniej uległ erozji. Częściowo jest on wymieniony na elementy zrekonstruowane w sztucznym kamieniu na bazie cementu.

Największe zniszczenia obecnie przedstawia strona północna fortyfikacji a dokładniej północno-zachodnia kurtyna gdzie narożniki uległy częściowemu zawaleniu a ziemia z nasypu spłynęła do podnóża muru. Część kamieni wyleciała z muru odsłaniając głębsze jego partie, a

---

¹⁶ J. Bogdanowski, Fortyfikacje Łańcuckie na tle małopolskiej sztuki obronnej, 1976 Łańcut

¹⁷ tamże

spoina uległa wypłukaniu. Od strony północnej widać znaczący rozwój mikroflory w postaci muchów i porostów. Roślinność z górnej części nasypu tworzy gruby kożuch na koronie murów. Znaczący rozwój roślinności a w szczególności winobluszcza jest widoczny również po stronie południowo-wschodniej. Opadające wici całkowicie przesłaniają mur. Odwodnienie zainstalowane w murze mające za zadanie odprowadzenie wody z górnej części nasypu przestało sprawnie funkcjonować i nie spełnia swojego zadania. Na bastionie zachodnio-południowym wykonano w latach ubiegłych naprawę/rekonstrukcję ceglanego murku przedpiersia, gdzie jest on w wyraźnie lepszym stanie, jednak poniżej gzymsu i sam gzyms przedstawia typowe zniszczenia dla całości fortyfikacji. W części zachodniej od strony mostu wjazdowego zachowały się dwie kawaliery. Są one jednak w bardzo złym stanie, całościowo porasta je winobluszcza do tego stopnia ze trudnością jest określenie ich faktycznego stanu zachowania. Wymagają one bezwzględnej naprawy gdyż na obecną chwilę stanowią zagrożenie katastrofą budowlaną.

Most zachodni ma balustradę wykonaną z prefabrykowanych elementów ze sztucznego kamienia. Elementy są rozspojone i popękane, poszczególne elementy klawiszują.

6.0. CEL ORAZ ZAŁOŻENIA KONSERWACJI I RESTAURACJI – PROJEKT KONSERWATORSKI

.....

Celem prac konserwatorskich przy fortyfikacjach jest powstrzymanie dalszych procesów destrukcji i przywrócenie murom pełni walorów estetycznych. Ze względu na zły stan zachowania konstrukcji i jej postępujący proces niszczenia należy w pierwszej kolejności zadbać o wyeliminowanie czynnika destrukcji. W tym wypadku jest to niekontrolowany rozrost roślinności nasypu ziemnego ponad murem oporowym przede wszystkim winobluszcza i krzewów narosłych na koronie muru. Ze względu na posuniętą destabilizację struktury murów należy kolejno przeprowadzić zabiegi polegające na wzmocnieniu go od strony konstrukcyjnej. Zabiegi polegające na przywróceniu fortyfikacjom walorów estetycznych powinny być przeprowadzane w ostatniej kolejności. W tym celu należy oczyścić kamień z nawarstwień wtórnych – mchów, porostów, innych osadów mikrobiologicznych, zastąpić obecną fugę materiałem o odpowiednich parametrach i opracować jego formę, wykonać niezbędne uzupełnienia, zrekonstruować gzyms kordonowy i ceglane przedpiersie. Wykonać niezbędne naprawy na moście zachodnim.

7.0. PROGRAM PRAC

---

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu przed konserwacją
2. Usunięcie z murów roślinności, rośliny w odległości około 1 m od korony murów należy wykopać i usunąć wraz z korzeniami. Miejsca gdzie wykopano roślinność zabezpieczyć fungicydem.
3. Wstępne oczyszczenie elementów kamiennych i ceglanych z luźnych zanieczyszczeń;
4. Demontaż elementów kamiennych i ceglanych luźnych grożących wypadnięciem np. zniszczone fragmenty gzymsu kordonowego
5. Oczyszczenie piaskowca i cegły z wtórnych nawarstwień - mycie przy użyciu profesjonalnej chemii do czyszczenia kamienia i myjki wysokociśnieniowej. Należy zwrócić uwagę by siła strumienia nie była zbyt mocna i nie uszkodziła kamienia. W przypadku małej skuteczności działania zabiegu należy rozważyć możliwość piaskowania muru drobnym ścierniwem np. pył dolomitowy w osłonie wodnej. Próby czyszczenia przedstawić do akceptacji Inwestora i WUOZ przed rozpoczęciem działań na szerszą skalę.

Tyczy się to zarówno murów kamiennych jak i gzymsu oraz elementów Mostu Zachodniego

6. Usunięcie cementowej fugi z przestrzeni między ciosami kamiennymi i na powierzchni kamienia
7. Usunięcie mikroorganizmów:
  - Ręczne usunięcie mchów i porostów
  - Odgrzybianie preparatem grzybobójczym.
8. Wykonanie izolacji pionowej - przyjmuje się wykonanie izolacji pionowej przeciwwilgociowej przy użyciu dwukomponentowej masy elastomerowej.
  - odsłonięcie powierzchni muru poniżej poziomu gruntu i oczyszczenie go do nośnego podłoża;
  - wyrównanie powierzchni muru.
  - wykonanie izolacji pionowej.
9. Wypełnienie iniekcyjne pustek w murze przy użyciu suspensji na bazie trasy

10. Wzmocnienie strukturalne partii zwietrzałych kamienia i cegły przy użyciu preparatów opartych na estrach kwasu krzemowego i odpowiednia stabilizacja wilgotnościowa zgodnie z wytycznymi producenta.
11. Wykonanie wzmocnienia murów zgodnie z projektem konstrukcyjnym!
12. Wykonanie rekonstrukcji gzymsu kordonowego:
Brakujące elementy gzymsu należy odtworzyć z sztucznym kamieniu stosując mieszankę białego cementu i kruszywa w odpowiednio dobranych proporcjach. Można również jako bazę wykorzystać gotową zaprawę imitującą struktury mineralne z dodatkiem kruszywa. Proporcje mieszanki należy dobrać na podstawie prób. Elementy nowego gzymsu wykonać na wzór oryginału z uprzednio przygotowanej formy i zakotwić w murze na pręty ze stali nierdzewnej. Przykład wykonanej kształtki przedstawić do akceptacji Inwestora i WUOZ.
13. Kształtki Mostu Zachodniego:
  - spękania należy skleić żywicą epoksydową z domieszką wypełniacza np. drobnutki żwirek akwarystyczny
  - elementy odspojone bądź obluzowane zakotwić na prętach ze stali nierdzewnej klejonej na w.w. żywicę
  - uzupełnienia ubytków wykonać mieszanką kruszywa i białego cementu w taki sposób by kity były jak najmniej odróżnialne od oryginału.Przymurówki wykonane cegłą w licu muru wykonać ponownie w kamieniu piaskowcowym
14. Wykonanie rekonstrukcji ceglanych murków przedpiersia zgodnie z projektem.
15. Wykonanie reperacji ubytków kamienia i cegły:
  - wypełnienie ubytków masą mineralną do piaskowca w odpowiednio dobranym kolorze, opracowanie formy kitów.
  - w przypadku większych braków wymiana całych kamieni na nowe ciosy z piaskowca w odpowiednim kolorze
16. Uzupełnieni brakującej spoiny – w dobranym do otoczenia kolorze, proponuje się fugę w kolorze ciepłej szarości. Próby spoinowania przedstawić do akceptacji Inwestora i WUOZ przed rozpoczęciem działań na szerszą skalę.
17. Hydrofobizacja murów preparatem opartym na siloksanach.

8.0. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

---

1. Widok na most zachodni od strony południowej, widoczna balustrada i zniszczenie w obrębie podwaliny mostu

2. Zbliżenie przęsła balustrady, widoczne rozspojenie elementów

3. Most zachodni dolna część, widoczna balustrada i kamienna okładzina grobli

4. Most zachodni, widoczne braki gzymsu kordonowego i wizerunek maskarona w zworniku łuku

5. Most zachodni, widoczne braki gzymsu kordonowego, po lewej stronie widoczny wypust odwodnienia.

6. Most zachodni, podłucze mostu i ceglana zamurówka prześwitu.

7. Odwodnienie, rynna wypustowa ściany kurtyny zachodniej

8. Most zachodnie widok od strony południowej.

9. Kawaliera zachodniej kurtyny, mocna destrukcja tynków, znaczne zniszczenia przez roślinność

10. Bastion zachodnio-południowy, zachodnie czoło, dość dobry stan zachowania

11. Bastion zachodnio-południowy, zbieg czół

12. Bastion zachodnio-południowy, południowe czoło, wyżej Ogród Różany

13. Wschodni narożnik czoła i barku zachodnio-południowego bastionu, widoczne połączenie ceglanego przedpiersia z kamiennym murkiem – przebudowana część fortyfikacji

14. Kurtyna południowa

15. Most południowy, widok z przedwala.

16. Narożnik zachodni barku i czoła południowo-wschodniego bastionu, widoczne znaczny rozwój flary na powierzchni murów

17. Bastion wschodnio-południowy, zbieg czół, w tle wielka lipa której korzenie niszczą mury

18. Bastion wschodnio-południowy, wschodnie czoło, widoczny znaczny rozwój flory

19. Kurtyna południowo-wschodni, widoczny znaczny rozwój flory

20. Bastion wschodni południowe czoło

21. Bastion wschodni, północne czoło

22. Bastion wschodni zbieg czół, widoczna wypłukana fuga i destabilizacja muru

23. Bastion północny, wschodnie czoło, widoczne znaczny rozwój mchów.

24. Bastion północny, zbieg czół

25. Bastion północny zachodni bark i fragment kurtyny, widoczna znaczna dezintegracja i osunięcie narożnika

26. Północno-zachodnia kurtyna i bark zachodnio-północnego bastionu

27. Zachodnio północny bastion północne czoło

28. Zachodnio-północny bastion, zachodnie czoło

29. Lewa kawaliera zachodniej kurtyny, widoczne właściwie jedynie pnącza roślin

30. Zamurowanie prześwitu mostu zachodniego.

31-35. Fotografie ilustrujące najczęstsze zniszczenia murów fortyfikacji – pęknięcia i pustki, uszkodzenie gzymsu kordonowego, wypłukanie fugi, porost przez mikroflorę, całkowite wchłonięcie budowli przez niekontrolowany rozrost roślinności.

II. MOST POŁUDNIOWY Z OGRODZENIEM I BRAMA

1.0. KARTA IDENTYFIKACYJNA ZABYTKU I DOKUMENTACJI

NR REJESTRU ZABYTKÓW : A-1023 z dn.27.VIII.1979 r.

.....

1.1.DANE PRZED ROZPOCZĘCIEM PRAC

RODZAJ : most/ grobla

TEMAT: most łączący mury obronne i podwale

DATOWANIE: budowla datowana na lata 1629-1641 na wcześniejszych podwalinach, przebudowane w 1667

TECHNIKA ORYGINAŁU: grobla obłożona kamieniem tworząca pełny most, zakończona od strony zamku ogrodzeniem z kutą bramą.

AUTOR, WARSZTAT, SZKOŁA, KRĄG:

SYGNATURA: brak

INSKRYPCJE : brak

LOKALIZACJA: w środkowej części południowej kurtyny fortyfikacji, koło Oranżerii, łączący ogród na pierwotnych fortyfikacjach i zewnętrzną część parku.

WŁAŚCICIEL / UŻYTKOWNIK: Muzeum - Zamek w Łańcucie, ul. Zamkowa 1, 37-100 Łańcut

WYKONAWCA: ARTNOVA Konserwacja Zabytków s. c. , ul. Sowińskiego 5/1, 91-485 Łódź

ZLECENIODAWCA: PASPROJEKT, ul. Plantowa 5, Nadarzyn

WYMIARY/KSZTAŁT: kształt podłużny, od strony zamku most wpada w owalny spłaszczony dziedziniec.-

WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE (LUB RENOWACJE, REMONTY): TAK X NIE -

WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE: TAK - NIE -

2.0.HISTORIA OBIEKTU

Podczas przebudowy pałacu przez Romana Potockiego przebudowano także wygląd strony południowej. Zlikwidowano oba kryte przejścia – w fosie i nad fosą oraz znajdującą się w głębi fosy Figarnię. Ma jej miejscu wybudowano pełny kamienny most dla pieszych. Most ten łączył za pomocą schodów położoną wyżej część ogrodu bezpośrednio przyległą do zamku z częścią na zewnątrz fosy¹⁸. Był to most o charakterze reprezentacyjnym, z uwagi na jego wystrój. Od strony zamku na most prowadził owalny spłaszczony dziedziniec, oddzielony od mostu dekoracyjną kutą bramą.

3.0.OPIS, ANALIZA FORMY FUNKCJI I TREŚCI

Most usytuowany w środkowej części kurtyny południowej, jest dobudowany wtórnie razem z owalnym dziedzińcem od strony Oranżerii. Jest to ziemna grobla obłożona kamieniem – ciosami z piaskowca, jest to kamień łamany w wątku nieregularnym. Most jest niższy niż same fortyfikacje, ma przekrój poprzeczny trapezu, nie posiada balustrad bocznych, zakończony jest gzymsem kordonowym analogicznym do gzymsu fortyfikacji. Po bokach mostu znajdują się wzdłużne rabaty ozdobione kwiatami i krzewami bukszpanu formowanymi w kule. Do południowego krańca mostu przy wejściu na niego z alejki umieszczone są po dwóch stronach duże trawertynowe wazy z przedstawieniami maszkaronów. Półkolisty dziedziniec jest wyższy od mostu, dorównuje wysokośćom fortyfikacjom. Całość gzymsu który wieńczy most i przechodzi w okrągłą bocznych ścian dziedzińca wypada wyżej niż (około 0.5 m) gzyms kordonowy fortyfikacji. Most posiada odwodnienia w postaci wypuszczonych rur spustowych, po 5 wypustów na stronę. Być może został wtórnie podwyższony, wyraźna jest linia odcięcia na wysokości rur spustowych do górnej krawędzi mostu. U podburza muru mostu w fosie znajduje się niewielki poprzecznie usytuowany, półkolisty kanał przechodzący na wylot. Jest to prawdopodobnie pierwotne odwodnienie fosy.

---

¹⁸ E. Baniukiewicz, Park w Łańcucie, Warszawa 1972

Na półkolisty dziedziniec prowadzą trzystopniowe schodki zwieńczone ozdobną bramą. Od bramy na prawą i lewą stronę rozchodzi się łukowato wygięte dekoracyjne ogrodzenie, stylowo dopasowane do bramy, aż do połączenia dziedzińca i fortyfikacji. Brama jest dość niska (raczej bramka niż brama), elementy dekoracyjne przeważają w niej nad elementami konstrukcyjnymi. Bogaty ornament wykonany z płaskownika wypełnia pola powstałe ze skrzyżowań podwójnych elementów poziomych u dołu i u góry z elementami pionowymi występującymi w symetrycznych odstępach. Przeważają motywy ozdobne łączonej litery C, oraz motywy naprzemiennych sercowych kompozycji. Zwieńczenie bramki stanowi bogata kompozycja roślinna o przewadze motywu pnączy winnej latorośli. Po prawej i lewej stronie na jednym z pnączy umieszczone są przedstawienia pawi (na fotografii z roku 1972 ptaków nie ma w tym miejscu). Bramka osadzona jest w dwóch słupkach o dekoracji architektonicznej. Słupki są wykonane prawdopodobnie ze sztucznego kamienia. Słupki mają dekoracyjne, puncowane wystające bonia i wklęsłe przestrzenie między nimi. Nakrywy słupków mają kształt prostopadłościanów o diamentowym cięciu. Odchodzące od słupków na zewnątrz po linii półkolistego dziedzińca ogrodzenie ma stylistykę analogiczną do bramki. Na końcu łuku metalowego ogrodzenia znajduje się kolejny słupek z prostą dekoracją w formie płycin i gzymsów. Elementy metalowe są pomalowane czarną farbą, słupki mają jasnoszarą kolorystykę.

4.0.TECHNIKA I TECHNOLOGIA

.....

4.1.TECHNIKA ORYGINAŁU I ANALIZA SPOSOBU WYKONANIA

Mur wykonany był z nasypu ziemnego z okładziną z łupanych kamieni piaskowcowych żółtoszarych o zróżnicowanych rozmiarach ułożonych w wążku nieregularnym licującym. Mur stuku podwała wzniesiono delikatnie pochylając szkarpowo lico z kamieni. Mur wieńczył ciosowy gzyms kordonowy ze sztucznego kamienia. Profil jego to masywny półwałek przechodzący ku dołowi w odsadzkę spływającą niżej wycięciem o formie ćwierci koła. Most jest niższy niż zabudowania fortyfikacji. Przed mostem stoją dwie trawertynowe wazy z maszkaronami. W dolnej części grobli, przy fosie znajdował się półkolisty przełot – odwodnienie. Na dziedziniec koło ogrodu różanego prowadziły granitowe schody zwieńczone

bramą. Po bokach bramy znajdowało się dekoracyjne ogrodzenie. Brama i ogrodzenie są metalowe – stal, malowane farbą na kolor czarny, jedynie klamka była mosiężana. Biegąca dalej wzdłuż kurtyny południowej siatka odrodzeniowa na koronie murów również pochodzi z okresu uformowania mosty i dziedzińca. Słupki do osadzenia ogrodzenia i bramy są wykonane ze sztucznego kamienia o mocno porowatej strukturze. Charakterystyczny jest dobór wypełniacza w postaci mielonych elementów wapiennych, muszli i kości. Elementy montowano jako gotowe odlewy. Pierwotnie most posiadał prawdopodobnie sypką nawierzchnię żwirowo-piaskową ograniczona podobnie jak dziś rabatami kwiatów. Obecny kształt obiektu niewiele się zmienił i można założyć że jest to oryginalna jego szata.

1. ODKYWKI NA BRAMIE POŁUDNIOWEJ

Nr	Oznaczenie graficzne warstwy	Charakterystyka warstwy	Grubość warstwy	Faza chronologiczna	Datowanie
1		Stal	--	I	1890 - 1905
2		Farba podkładowa antykorozyjna - minia	0,2 mm		
3		Farba olejna w kolorze czarnym	0,2 mm		

Fotografia odkrywki

4.2. TECHNIKA WARSTW I ELEMENTÓW WTÓRNYCH

- Wtórne spoiny cementowe umieszczone prócz przestrzeni między kamieniami na licu ciosów kamiennych
- Wtórne wypełnienia łatami cementowymi
- Przemurowania z kamienia
- Rury spustowe odwadniające

5.0 STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Stan zachowania mostu nie jest najgorszy. Jako element stosunkowo młody nie zdążył on ulec tak dalekiej destrukcji jak mury fortyfikacji. Głównym czynnikiem niszczącym most południowy są zewnętrzne warunki ekspozycji obiektu. Pierwotnie występujące na obwodzie mostu gzyms kordonowy z piaskowca jest częściowo zniszczony – spękany, rozpojony. Jako element najbardziej wystający z lica muru był narażony na niszczące czynniki stąd też najmocniej uległ erozji.

Na powierzchni muru widać znaczący rozwój mikroflory w postaci mchów i porostów. Największym czynnikiem wpływającym na estetykę obiektu i odbiegającym od jego pierwotnego wyglądu jest wykonanie wtórnej fugi cementowej, która często „nachodzi” na kamienne ciosy. Zły stan zachowania przedstawiają schody na dziedziniec. Są one rozspojone, klawiszują a ich nieuszczelnność wpływa na migrowanie wody w głąb konstrukcji mostu. Metalowa bramka i ogrodzenie są w dość dobrym stanie. Miejscowo występują ubytki formy ale nie jest to rozległe uszkodzenie. Gorszy stan zachowania przedstawiają słupki ogrodzenia. Sztuczny kamień jest w partiach powierzchniowych mocno zwietrzały, widoczne są również zielone plamy mchów i porostów, a sama ich forma częściowo utraciła swój kształt.

6.0. CEL ORAZ ZAŁOŻENIA KONSERWACJI I RESTAURACJI – PROJEKT KONSERWATORSKI

Celem prac konserwatorskich przy Moście Południowym jest powstrzymanie dalszych procesów destrukcji i przywrócenie murom pełni walorów estetycznych. Zabiegi w

tym wypadku powinny polegać na działaniach mających na celu przywrócenie walorów wizualnych obiektu. W tym celu należy oczyścić kamień z nawarstwień wtórnych – mchów, porostów, innych osadów mikrobiologicznych, zastąpić obecną fugę materiałem o odpowiednich parametrach i opracować jego formę, wykonać niezbędne uzupełnienia kamiennego muru, wykonać naprawę gzymsu kordonowego. Koniecznym jest wykonywanie prac w odniesieniu do remontu muru oporowego fortyfikacji by zachować jedność stylową. Należy również uszczelnić schody na dziedziniec by powstrzymać migracje wody. Bramkę z ogrodzeniem i słupki należy poddać typowym pracom konserwatorskim.

7.0. PROGRAM PRAC

.....

Mur z kamienia wraz z gzymsem

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu przed konserwacją
2. Usunięcie z murów roślinności, rośliny w odległości około 1 m od korony murów należy wykopać i usunąć wraz z korzeniami. Miejsca gdzie wykopano roślinność zabezpieczyć fungicydem.
3. Wstępne oczyszczenie elementów kamiennych z luźnych zanieczyszczeń;
4. Demontaż elementów kamiennych luźnych grożących wypadnięciem np. zniszczone fragmenty gzymsu kordonowego
5. Oczyszczenie piaskowca z wtórnych nawarstwień - mycie przy użyciu profesjonalnej chemii do czyszczenia kamienia i myjki wysokociśnieniowej. Należy zwrócić uwagę by siła strumienia nie była zbyt mocna i nie uszkodziła kamienia. W przypadku małej skuteczności działania zabiegu należy rozważyć możliwość piaskowania muru drobnym ścierniwem np. pył dolomitowy w osłonie wodnej. Próby czyszczenia przedstawić do akceptacji Inwestora i WUOZ przed rozpoczęciem działań na szerszą skalę.

Tyczy się to zarówno murów kamiennych jak i gzymsu.

6. Usunięcie cementowej fugi z przestrzeni między ciosami kamiennymi i na powierzchni kamienia
7. Usunięcie mikroorganizmów:
  - Ręczne usunięcie mchów i porostów

- Odgrzybianie preparatem grzybobójczym. Odgrzybianie elewacji preparatem grzybobójczym jak – Ultrament, , Algen AKEMI
8. Wykonanie izolacji pionowej - przyjmuje się wykonanie izolacji pionowej przeciwwilgociowej przy użyciu dwukomponentowej masy elastomerowej np. Expert proof eco:
    - Odstąpienie powierzchni muru poniżej poziomu gruntu i oczyszczenie go do nośnego podłoża;
    - Wyrównanie powierzchni muru - przyjmuje się zaprawy np. Oxal TKM-HS;
    - Wykonanie izolacji pionowej - przyjmuje się np. Expert proof eco ;
  9. Wypełnienie iniekcyjne pustek w murze przy użyciu suspensji na bazie trasy
Np. Oxal VPIT
  10. Wzmocnienie strukturalne partii zwiertzałych kamienia i cegły przy użyciu preparatów opartych na estrach kwasu krzemowego np., Oxal NK 100 i odpowiednia stabilizacja wilgotnościowa zgodnie z wytycznymi producenta.
  11. Wykonanie naprawy gzymsu kordonowego:
    - spękania należy skleić żywicą epoksydową z domieszką wypełniacza np. drobniutki żwirek akwarystyczny
    - elementy odspojone bądź obłuzowane zakotwić na prętach ze stali nierdzewnej klejonej na w.w. żywicę
    - uzupełnienia ubytków wykonać mieszanką kruszywa i białego cementu w taki sposób by kity były jak najmniej odróżnialne od oryginału. Można również jako bazę wykorzystać gotową zaprawę OXAL RM-L z dodatkiem kruszywa
  12. Wykonanie reperacji ubytków kamienia:
    - wypełnienie ubytków masą mineralną w odpowiednio dobranym kolorze np. KEIM Restaoro –Top lub REMMERS Restauriermortel, opracowanie formy kitów.
    - w przypadku większych braków wymiana całych kamieni na nowe ciosy z piaskowca w odpowiednim kolorze
  13. Uzupełnieni brakującej spoiny – np. Oxal SMTK lub Oxal RF w dobranym do otoczenia kolorze, proponuje się fugę w kolorze ciepłej szarości. Próby spoinowania przedstawić do akceptacji Inwestora i WUOZ przed rozpoczęciem działań na szerszą skalę.
  14. Hydrofobizacja murów preparatem opartym na siloksanach np. OXAL HLS

Słupki ogrodzenia ze sztucznego kamienia

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu przed konserwacją

2. Oczyszczenie kamienia z wtórnych nawarstwień - mycie przy użyciu profesjonalnej chemii do czyszczenia kamienia i myjki wysokociśnieniowej. Należy zwrócić uwagę by siła strumienia nie była zbyt mocna i nie uszkodziła kamienia.
3. Usunięcie mikroorganizmów:
  - Ręczne usunięcie mchów i porostów
  - Odgrzybianie preparatem grzybobójczym. Odgrzybianie elewacji preparatem grzybobójczym – rozwór Lichenicidy w alkoholu 5% lub zamiennie gotowe preparaty jak np. Algen AKEMI, Ulrament
4. Wzmocnienie strukturalne partii zwietrzałych kamienia i cegły przy użyciu preparatów opartych na estrach kwasu ortokrzemowego np. Oxal NK 100 i odpowiednia stabilizacja wilgotnościowa zgodnie z wytycznymi producenta.
5. Wykonanie reperacji ubytków kamienia:
  - wypełnienie ubytków masą mineralną w odpowiednio dobranym kolorze np. KEIM Restaoro-Top lub REMMERS Restauriermortel, opracowanie formy kitów.
6. Uzupełnienie brakującej spoiny na łączeniach – np. KEIM Restauro-Fuge w dobranym do otoczenia kolorze, proponuje się fugę w kolorze ciepłej szarości.
7. Hydrofobizacja murów preparatem opartym na siloksanach np. KEIM Oxal HLS

Elementy metalowe

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu przed konserwacją
2. Usunięcie starych powłok malarskich – czyszczenie na sucho szczotkami metalowymi, wykorzystanie strumienia gorącego powietrza „opalenie” lub profesjonalnej chemii do usuwania przemalowań np. Scansol.
3. Rekonstrukcja elementów brakujących – nowe elementy kute w stali
4. Zabezpieczenie powierzchni preparatem antykorozyjnym np. Everal Metal Primer
5. Malowanie farbą w kolorze czarnym np. Everal Matt

8.0. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

---

1. Most południowy od strony zachodniej

2. Odwodnienie w dolnej części mostu

3. Most południowy widok na całość od strony zachodniej

4. Widok na bramkę na dziedziniec południowy

5. Widok na wprost

6. Widok na bramkę i schody na dziedziniec

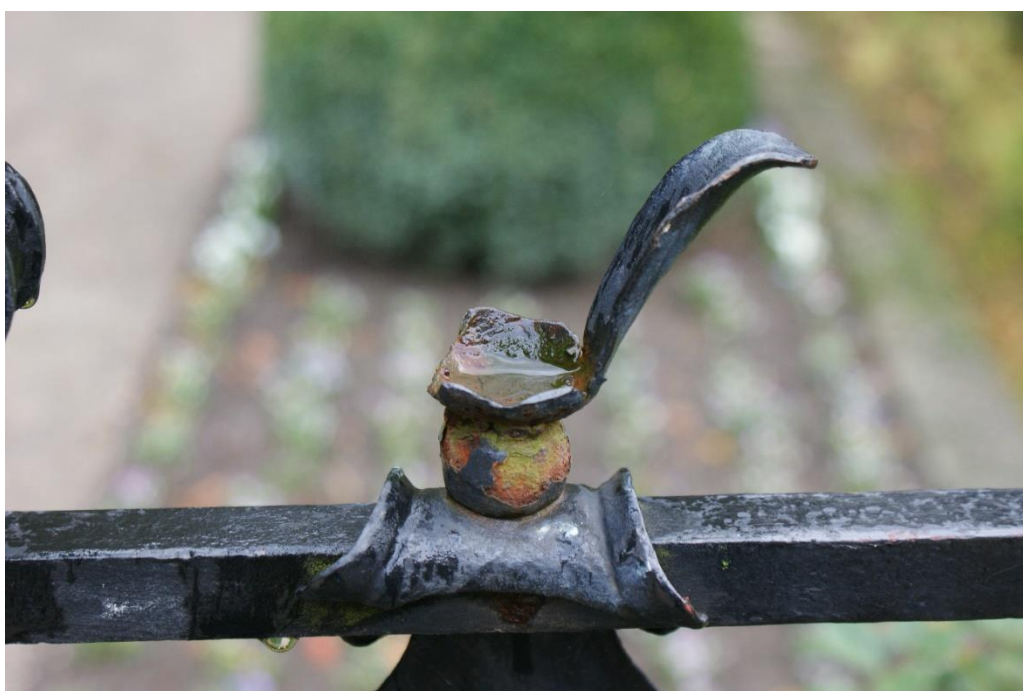
7. Bramka południowa , zbliżenie detalu

8. Bramka południowa , zbliżenie detalu, zrekonstruowany paw

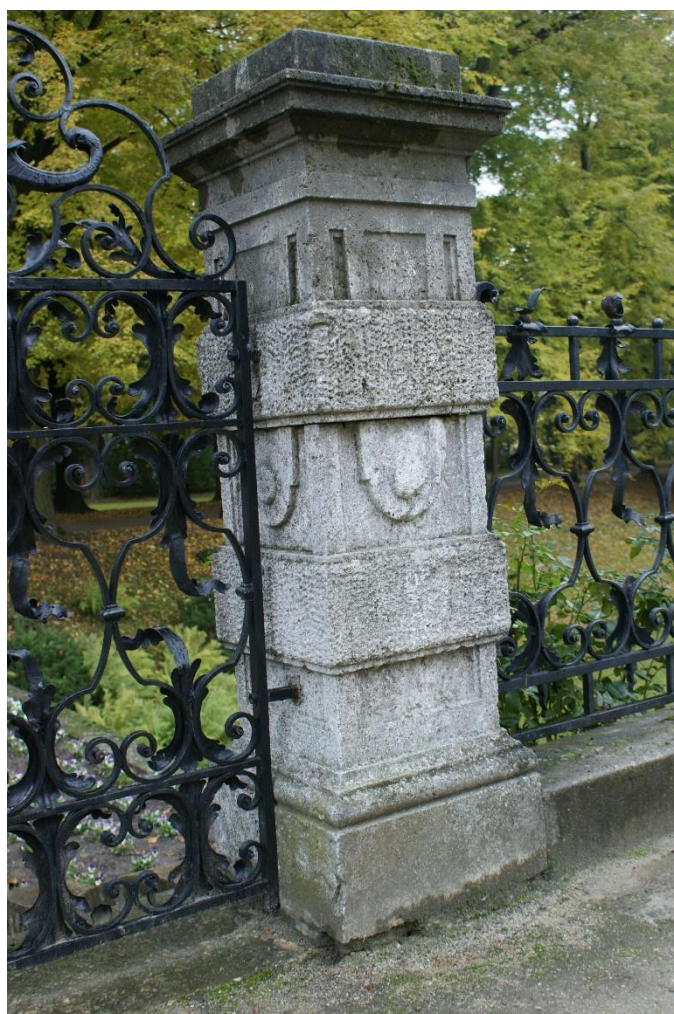

9. Bramka południowa , zbliżenie detalu, mosiężna klamka

10. Bramka południowa , zbliżenie zniszczenia detalu

11. Słupek ogrodzenia

12. Zbliżenie detalu ogrodzenia

13. Zbliżenie detalu ogrodzenia

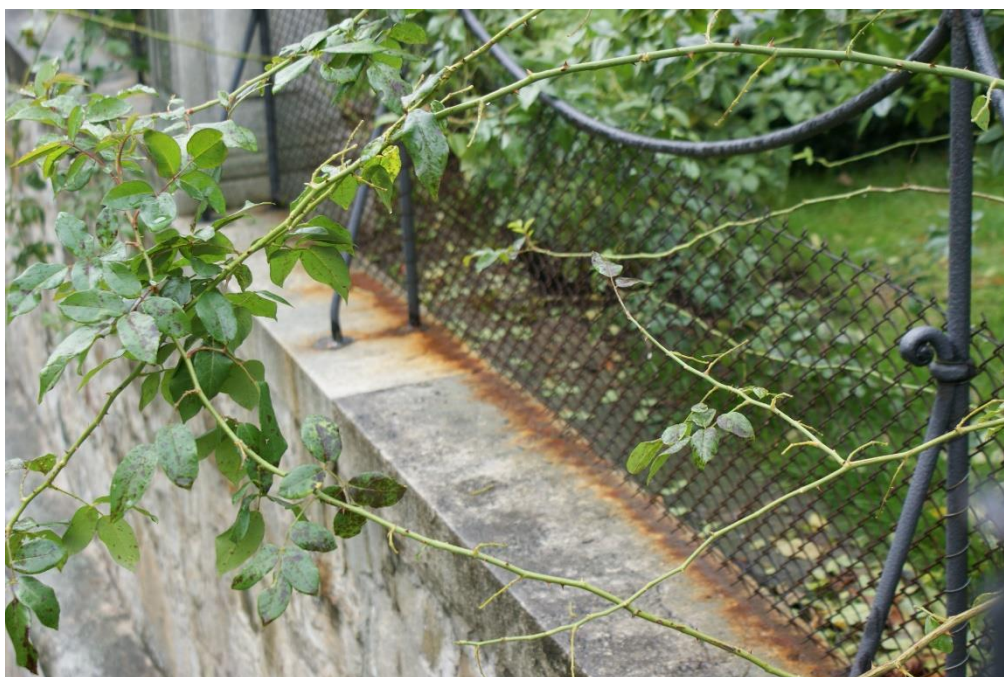

14. Ogrodzenie dziedzińca południowego

15. Słupek ogrodzenia dziedzińca

16. Ogrodzenie na koronie kurtyny południowej fortyfikacji